

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ

ИСТОРИЈАТ РАЗВОЈА ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА РЕПУБЛИКЕ
СРБИЈЕ

ДИПЛОМСКИ РАД

МЕНТОР:

Проф. др Мирослав Младеновић

СТУДЕНТ:

Марко Секулић

15/14

Београд, јун 2019.

Садржај

УВОД.....	2
1. ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ	3
1.1 НАСТАНАК ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА	3
1.2. ДЕФИНИЦИЈА ПОЈМА ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА.....	5
1.3. ФУНКЦИЈА ПАРТИЈА	6
2. НЕЗАВИСНОСТ И УСТАВНОСТ СРБИЈЕ.....	7
2.1. СТИЦАЊЕ И ПОЧЕТАК НЕЗАВИСНОСТИ СРБИЈЕ	7
2.2. РАЗВИТАК УСТАВНОСТИ СРБИЈЕ	8
3. ПОЛИТИКА И ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ МОДЕРНЕ СРБИЈЕ.....	10
3.1. КНЕЖЕВИНА СРБИЈА И СРПСКА ВОЈВОДИНА	10
3.1.1. <i>Српска Војводина.....</i>	<i>13</i>
3.1.2. <i>Закон о зборовима и удружењима (1881)</i>	<i>14</i>
3.2. КРАЉЕВИНА СРБИЈА.....	16
3.2.1. <i>Политичке странке у Краљевини Србији (1903-1914)</i>	<i>18</i>
3.3. КРАЉЕВИНА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА (СХС) 1918-1929.	21
3.3.1. <i>Политичке прилике и партије у Краљевини СХС.....</i>	<i>21</i>
3.4. КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА	23
3.5. ЈУГОСЛАВИЈА (1945-1992).....	26
3.5.1. <i>Остале политичке странке у Југославији</i>	<i>29</i>
3.6. САВЕЗНА РЕПУБЛИКА ЈУГОСЛАВИЈА И ДРЖАВНА ЗАЈЕДНИЦА СРБИЈА И ЦРНА ГОРА ..	30
3.7. РЕПУБЛИКА СРБИЈА И ПОЛИТИЧКЕ СТРАНКЕ	33
ЗАКЉУЧАК.....	38
Списак слика.....	39
Списак табела.....	39
ЛИТЕРАТУРА.....	40

Увод

Политички систем представља једну од основних компоненти демократски уређених друштава, без које је готово незамисливо функционисање државе на правни и цивилизован начин. Као појам, политички систем је релативно нов. У савременој политичкој теорији се појављује око 1950. године, прецизно и формално 1953. године када се објављује прво систематизовано дело под овим називом. Упоредо са тим појмом, у употреби је и мноштво сличних, готово истих термина, као што су: политички режим, политички поредак, политичка организација друштва, и многи други. Постоји мноштво дефиниција овог комплексног појма, и сходно томе он се посматра у општем, ужем и најужем смислу. (Иваниш, Младеновић и Драгишић, 2006) „Структурно посматрано, политички систем, као један од подсистема глобалног друштва, представља организовану целину политичких организација, делатности и односа, политичких институција и политичке културе". (Иваниш и сар., 2006: 28) Из овакве дефиниције се могу извести основни елементи политичког система: 1) политички субјекти (неорганизоване друштвене групе, политичке организације, државни органи, итд.) 2) политички односи (односно политичка комуникација) 3) политичке институције (влада, парламент, итд.) 4) политичка култура (као историјска тековина неког народа, схвата се као фактор подршке или противтеже власти). (Иваниш, Младеновић и Драгишић, 2006)

На путу своје изградње, политички систем Србије сусретао се са разним потешкоћама. Поред спољашњих притисака, уцена и условљавања, развој овог изузетно сложеног система, отежавали су и унутрашњи сукоби и супротстављена мишљења, која су владала међу главешинама и водећим личностима нашег народа. Ипак, после дуготрајне борбе, политички систем Републике Србије је изграђен и заснован на модерним демократским начелима. Дефинисан је највишим правним актом државе, односно Уставом Србије.

Као комплексна појава, политички систем обухвата, односно састоји се од више елемената, од којих су политичке партије као облик политичког организовања од изузетног значаја. У овом раду направићу осврт и преглед развоја политичких партија Републике Србије, кроз савремену политичку историју Србије и њихов значај у датом контексту.

1. ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ

Политичке партије су настале пре два века у Великој Британији и постепено, прошириле се на велики број земаља на свим континентима. Власт и опозиција су своје функционисање у потпуности почеле да остварују путем партија и стога се може рећи да оне представљају основ, односно почетак демократизације народа широм Европе. У демократским земљама, партије су се увукле у готово све поре друштва, то јест у све демократске институције: одређују начин функционисања и имају значајну улогу у доношењу одлука парламента, политика владе и њено деловање зависи од изабране партије (или владајуће коалиције), такође, сами избори се спроводе између партија, док исход избора зависи од односа снага партија. Кроз историју, а нарочито гледано из садашње перспективе, може се уочити образац везивања грађана за партију. (Гоати, 2007) Ова појава назива се још и „партијска идентификација“. (Гоати, 2007: 11) Уочљиво је и да политичке партије од свих демократских институција уважавају највећу пажњу јавности и народа, стога се може закључити да оне представљају „камен темељац“ демократије и демократски уређених друштава.

1.1 Настанак политичких партија

Политичке партије нису настале као резултат неке замисли или неког процеса, до њиховог појављивања и формирања дошло се постепеним путем. (Гоати, 2007) „Претходице политичких странака биле су групе истомишљеника, које су се организовале да би вршиле утицај на државу и обезбедиле победу своје идеје у вези са неким питањем државног уређења и организацијом државе. У Енглеској на пример, су таква претходница политичких странака били торијевци и виговци из XVII века, од којих су се први борили за веће краљевске прерогативе, а други против краљевог апсолутизма и за већа права парламента“. (<http://probni.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2010/03/04-Politicke-stranke.pdf>: 6)

У великом броју држава западне Европе процес развијања и формирања партија текао је упоредо са успостављањем парламента који је, у сукобу са апсолутном монархијом, полако присвајао све већу аутономију и утицај. Један од главних разлога

настанка политичких партија треба тражити у ширењу бирачког права и у намерама бирача да организованим путем утичу на чланове парламента. (Гоати, 2007)

Образовање и стабилизација политичких партија, као и експанзија бирачког права, наставак прогреса у учвршћивању парламента резултат су промена у производним процесима друштва. Посебну пажњу истраживању социјално-политичких услова појаве партија посветили су LaPalombara и Weiner. Политичке партије и њихову појаву они везују за процес модернизације и кризе које се јављају у политичком систему. (Гоати, 2007) Разликују три врсте криза: 1) легитимизације 2) интеграције и 3) партиципације. (Гоати, 2007: 20)

Криза легитимизације обухвата и бави се проблемом носиоца суверене власти у друштву.

Криза интеграције односи се на проблем територијалног интегритета земље и тежње расцепаних националних група да се повежу у јединствену политичку заједницу.

Криза партиципације настаје када потиснуте друштвене групе истакну жеље и тежње за већом улогом у политичком животу. (Гоати, 2007)

„Свака од три речене кризе доводи до тога, сматрају LaPalombara и Weiner, да је снагама које теже да освоје или да задрже власт потребна подршка ширих друштвених слојева. Додуше, кризе не делују аутомаски, већ само ако до њих дође у епохи кад у друштвима почиње модернизација. Значајне структурне промене у друштву чине, заправо, суштински узрок образовања партија, док кризе делују као катализатор тог процеса". (Гоати, 2007: 20)

„Иако је настанак партија социјално-историјски условљен, не треба нипошто сметнути с ума да је формирање партија резултат деловања, креација појединаца. Њихова одлука о томе резултат је три врсте узрока: први је потреба да се колективном акцијом унапреде одређени интереси, други је да се актуелизују дилеме око кључних питања са којима се суочава нека земља и трећи је настојање да се посредством партија задовоље личне амбиције њихових твораца". (Гоати, 2007: 20-21)

„У свету готово да више не постоје земље без већег броја политичких странака. Као да је свуда победу однело Берково схватање да су странке услов демократске владавине. „Подела на странке, функционисала у целини добро или лоше – каже Берк – неодвојива је од слободне владавине". (<http://probni.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2010/03/04-Politicke-stranke.pdf>: 7)

1.2. Дефиниција појма политичких партија

Термин политичких партија први пут у употреби појављује се у првој половини XX века. Многи политиколози покушали су да прецизно одреде и дефинишу појам „партије". Постоји прегршт дефиниција овог термина, а једно од њих понудио је и Giovanni Sartori формулишући „минималну дефиницију партије" (Гоати, 2007: 25), која гласи: „Странка је свака политичка скупина која се препознаје по службеном називу, која излази на изборе и која је у стању да путем избора (слободних или неслободних) одређује своје кандидате на јавне положаје". (Гоати, 2007: 25-26)

Поред њега, своја тумачења дали су и Пијетра Вирге: „Странке су удружења људи који имају заједничку идеологију и заједничке интересе и који посредством једне чврсте организације имају циљ да утичу на доношење одлука о политичком правцу развоја земље. А Бенуа Жано каже: „Политичка странка је организована група у циљу учествовања у функционисању политичких институција и освајања власти, како би омогућила превагу идеја и интереса својих чланова". (<http://probni.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2010/03/04-Politicke-stranke.pdf>: 1)

Појам политичке странке је дефинисан и Законом о политичким странкама („Сл. гласник" бр. 36/2009 и 61/2015) Републике Србије, и та дефиниција гласи: „Политичка странка у смислу овог закона је организација грађана слободно и добровољно удружених основана ради остваривања политичких циљева демократским обликовањем политичке воље грађана и учешћа на изборима". („Сл. гласник" бр. 36/2009 и 61/2015, I. Основне одредбе, члан 2.)

Као што се може приметити, постоје различита схватања овог, пре свега комплексног појма, који ће се и убудуће додатно развијати и истраживати, али свакако

се можемо сложити око тога да је утицај политичких партија у савременим тековинама друштва од изузетног значаја.

1.3. Функција партија

Термин функције користи се у анализи политичких партија у два случаја: први пут указује на активности партије, а други на ефекте партијске активности на друштво, политички систем или неки његов део. (Гоати, 2007)

Ако се појам функције партија схвати у оквиру ефеката деловања, мора се узети у обзир подела на манифестне (жељене и очекиване) и латентне (нежељене и неочекиване) функције. Од наведених латентне су од већег значаја и важности, зато што се њима откривају праве намере одређене политичке странке. (Гоати, 2007) Неке од латентних функција политичких партија су: „обезбеђивање привилегија члановима, омогућавање асимилације и социјалног успона припадницима мањинских етничких, религиозних и културних група, осигуравање повластица бизнису (укључујући илегални бизнис) и најзад противтежа формалној дистрибуцији власти и друштву" (Гоати, 2007: 52). Обезбеђивање горепомнутих привилегија може спадати и у манифестне функције, зато што се пружање и стицање привилегија очекује као накнада за уложен труд и вршење дужности. (Гоати, 2007)

Сходно функцијама, може се истаћи да партије имају значајну улогу у унутрашњем, али и спољашњем животу једне земље. Владајућа партија или коалиција партија које су на власти одређују спољашњу политику земље, што је од изузетног значаја за живот и безбедност грађана. „Спољна политика је у основи политика националне безбедности". (Стајић, 2013: 147) Овако посматрано, политичке партије у суштини у моменту када су на власти у својим рукама држе и будућност читаве земље и њених грађана, као појединаца и индивидуа. Управо у тој чињеници се огледа сва моћ политичких партија као „кројача" наших судбина.

Кроз историју су од свог настанка партије имале значајну улогу у друштвеном и политичком животу сваке земље, а гледано из тренутне перспективе, тако ће бити и у будућности.

2. НЕЗАВИСНОСТ И УСТАВНОСТ СРБИЈЕ

„Развој институција и изградња политичког система Србије имају релативно дугу, али не и нарочито плодну традицију. У свим периодима институционалне изградње српског друштва увек је недостајала или је била недовољно развијена понека од основних детерминанти које утичу на карактер политичког система. Поред неадекватног економског амбијента, који је у скоро свим фазама развоја српске државности био недовољна база за развој институција којима су тежиле најнапредније политичке снаге, развој политичког система успоравали су и други фактори: међународни, културно-традиционални, социјални". (Младеновић и сар., 2011: 9)

2.1. Стицање и почетак независности Србије

Почетком XIX века Србија је још увек била под командом и управом Турака, и представљала само једну од многобројних провинција пространог Турског царства. После неколико векова угњетавања, Срби су управо почетком XIX века решили да започну борбу за слободу и стицање независности. Кључни догађаји на том путу стицања независности јесу Први српски устанак (1804), Други српски устанак (1815) и доношење Сретењског устава 1835. године који уједно и представљају процес познат као „Српска револуција“. Први пут овај термин употребљен је од стране Леополда Ранкеа, а од њега су га касније прихватили и Вук Стефановић Караџић и данашња историографија. Као последица овог процеса и догађаја уследило је ослобађање Србије од турске власти, изградња институција и успостављање потпуне и коначне независности. (Павловић, 2014)

„Први и други српски устанак представљају кључне догађаје у српској историји. Поред борбе за ослобођење у овим догађајима постављени су темељи нововековне српске државе. У фактичком постојању државе Првог устанка, која међународноправно није била призната, васкрсла је идеја о самосталној српској држави која би обухватила у својим границама српски народ који се налазио у турском царству. Када се једном родила, у Првом устанку, идеја о самоуправи, наставила је да живи и кад је устанак пропао. У Првом, а посебно Другом устанку настали су први извори јавног права Кнежевине Србије. Поред тога, Србија је била укључена и у бројне

руско-турске мировне уговоре, једне конвенције, из двадесетих и тридесетих година XIX века. Захваљујући чињеници што су у време Првог устанка ратовали против Турске као руски савезници (1806-1812), Срби су укључени у Букурешки мировни уговор (28. мај 1812), први међународно-правни акт којим су Срби уведени као фактор у међународне односе. У наредним деценијама уз велике напоре и жртве стицана су већа самоуправна права све до коначне независности 1878. године". (Павловић, 2014: 4)

Ипак, као први вид одређеног нивоа самосталности нововековне српске државе може се издвојити период након Другог српског устанка, када Србија постаје аутономна кнежевина у оквиру Османског царства, призната од стране османских власти.

Турско царство налазило се у дубокој унутрашњој кризи са веома малим шансама за опоравак. Овакав развој ситуације погодовао је хришћанским народима под њиховом влашћу, међу којима су били и Срби. Управо, ношени жаром и вековном жељом за слободом, у спреси са повољним околностима, Срби су извојевали слободу након дуге и мукотрпне борбе. (<http://duesseldorf.mfa.gov.rs/lat/serbiatext.php?subaction=showfull&id=1348053399&ucat=119&template=MeniENG&>)

2.2. Развитак уставности Србије

Након Првог српског устанка, освајањем и стварањем ослобођене територије стекао се услов за формирање новог система владавине. (Младеновић, Иваниш, Роквић, 2011) Навикнути на систем у коме су били под сталном присмотром и у служби другом народу, односно Турцима, Срби су први пут после више векова добили прилику да међу собом организују вршење власти. О томе је говорио и Стојан Новаковић: „Чим се на ма коликом простору земље и међу каквим било бројем људи почне вршити власт, одмах се осећа и потреба за каквим год правилима или законима – било да се пишу или памте; било да се из памети или из обичаја ваде или однекуд преписују или препочињу". (Младеновић и сар., 2011: 13) Још увек неизграђена и недовољно стабилна устаничка држава имала је сопствену структуру власти. Велика власт била је у рукама Вожда. Ништа мања овлашћена у својим областима имали су и

обласни Господари. Њихова власт у то доба, ограничена је Правитељствујушчим совјетом (владом) и скупштином која је доносила најважније одлуке. Поред њих, постојали су и други органи попут: Великог народног земаљског суда (Врховни суд), магистрата, обични судови, војводе, кнезови и остале старешине по нахијама. (Павловић, 2014)

Правитељствујушчи совјет сербски је био један од централних органа власи у време Првог српског устанка, односно у устаничкој Србији. Основан је на иницијативу проте Матеје Ненадовића 1805. године на народној скупштини у Борку. Уједно, прота Матеја Ненадовић је био и први председник Совјета. Као централни орган власти, Совјет је умногоме утицао на развој догађаја и морал самих устаника. Обједињавао је напоре устаника, стварао је услове за бржи економски, друштвени и културни развој земље. Постепено је путем његовог деловања сузбијан нахијски сепаратизам, а под Карађорђем се супротставио и регионалној расцепљености. Совјет се може сматрати једним од првих тела, тј. органа власти нововековне Србије које је поред унутрашњих, имало и спољашњи утицај на развој догађаја у Србији. (Павловић, 2014)

Први документ који је требало да регулише и потпомогне решавање уставног питања у Србији био је нацрт уредбе о Правитељствујушчем совјету. (Младеновић, Иваниш, Роквић, 2011) „Пре првог српског устава донета су два значајна акта, који се, у формалном смислу, могу сматрати његовом претходником. Први такав акт донет је 1808. године. Он је нека врста нагодбе између Карађорђа и Правитељствујушћег совјета којом се признаје врховна власт војводе, али се он обавезује да управља преко Совјета. Ово је, практично, први формални уставни акт којим се решава питање врховне власти у држави. Други уставни акт устаничке Србије донет је 1811. године. То су, у суштини, заклетве Карађорђа и старешина којима се Карађорђе признаје за врховног и јединог вођу, а Карађорђе заклиње да ништа неће предузимати без споразума са Правитељствујушчим совјетом". (Младеновић и сар., 2011, 13-14)

Горенаведени документи представљају почетке уставности Србије и на основу њих кроз историју су доношени и остали документи који су у потпуности афирмисали и утврдили независност и уставност Републике Србије, а уједно са развојем власти и политике, след догађаја довео је и до појаве политичких партија које ће, како време одмиче, заузимати све већи простор на владајућој сцени Србије.

3. ПОЛИТИКА И ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ МОДЕРНЕ

СРБИЈЕ

Термин „модерна Србија“ везује се за почетак „Српске револуције“ (1804-1835), обухвата развој модерне српске државе, стицање њене потпуне независности, успостављање демократије, као и нашу садашњицу. У централном и средишњем делу рада главна тема биће политичке партије и политичка ситуација у свакој од државних творевина нововековне Србије.

3.1. Кнежевина Србија и Српска Војводина

Кнежевина Србија је постојала у периоду од 1815. до 1882. године до проглашавања Краљевине Србије. Као година која представља почетак одређеног облика аутономије, 1815. година од изузетног значаја је за Србију. Управо те године, споразумом у Белици код Ћуприје између Милоша Обреновића и Маршали али паше о подели власти у Пашалуку, Милош је признат за првог међу српским кнезовима. Милош је својом управом и својим идејама и иновацијама, умногоме допринео развоју српске самосталности, културне, социјалне и економске експанзије. (Павловић, 2014)

У периоду успостављања и постојања прве модерне српске аутономне творевине, Кнежевине Србије, 1848. године на Мајској скупштини проглашена је Српска Војводина (Српско Војводство). Постојала је до 1849. године када јој је промењен назив у Војводство Србија и Тамишки Банат. (Павловић, 2014) Територијално, припадала је и налазила се у оквиру Аустријског царства. Од посебног значаја је за културни развој Србије. И пре и у току Првог и Другог српског устанка, многобројни Срби из Војводине су прелазили на другу страну Дунава да помогну свом народу како у борбеном, тако и у економском, културном и духовном смислу. Један од њих, био је и Доситеј Обрадовић, чији утицај на просветни и културни живот Србије је немерљив.

Период од 1815. године до 1903. године у Србији обиловао је сукобима и претензијама ка власти, углавном између две династије и њихових симпатизера. С

једне стране, налазила се династија Обреновић на челу са Милошем, док је на другој страни била династија Карађорђевић, коју је предводио Ђорђе Петровић.

Сукоб је ескалирао и добио своје утемељење у годинама које долазе, оног тренутка када је Милош издао наређење Вујици Вулићевићу да ликвидира Карађорђа по његовом повратку у Србију из Бесарабије 1817. године. Након тога, кнез Милош је у првом мандату своје владавине управљао земљом апсолутистички, не допустивши другима да уделују у вршењу власти. (Павловић, 2014) Политичке странке још увек не постоје у формалном смислу у Србији, али се може рећи да је са првим уставом, односно доношењем „Сретењског устава“ 1835. године Србија направила корак ка модернизацији од сељачког ка друштву са минимално уређеним установама. Треба истаћи да је прва владавина Милоша Обреновића обилувала развојем културе, културних и друштвених установа у Србији, и с обзиром на то, Милош се сматра првим просвећеним владаром модерне Србије. (Павловић, 2014) Међутим, без обзира на све успехе и прогрес који је држава остварила у време његове управе, Милош је због свог апсолутизма стекао непријатеље у „високом“ друштву, оне који су сматрали да је превише моћи у његовим рукама. Сходно томе, у политичком смислу, може се рећи да у том моменту, поред поделе државе на симпатизере једне или друге династије, у Србији се постепено јавља и подела на оне који подржавају кнеза, и оне који се противе његовој самовољи и који сматрају да се његова власт треба ограничити, или чак да треба сменити Милоша. Међу овим другима, предњаче значајне личности тога доба, као што су: браћа Стојан и Алекса Симић, Аврам Петронијевић, Тома Вучић-Перишић, па чак и два члана његове фамилије – кнегиња Љубица и брат Јован Обреновић. Из ове опозиције створен је уставобранитељски покрет, који ће имати значајну улогу у политичком животу Србије у годинама које следе. (Павловић, 2014)

Милошева прва владавина окончана је 1839. године, а након њега на престо долази син Милан, који је убрзо и умро од болести. Малолетни Михаило преузима престо, али и његов први мандат није потрајао дуго. Већ 1842. године, Тома Вучић-Перишић подиже буну којом је кнез Михаило свргнут са власти. Династија Карађорђевић, тачније најмлађи син Карађорђа, Александар Карађорђевић помоћу уставобранитељског покрета преузима престо и влада Кнежевином Србијом релативно успешно од 1842. године до 1858. године. Као што је био случај и са династијом Обреновић, временом је настао сукоб и између кнеза Александра и водећих личности уставобранитељског режима као што су Тома Вучић-Перишић и Илија Гарашанин који

су поново почели да подржавају Обреновиће. Овај сукоб натерао је кнеза да сазове Светоандрејску скупштину, надајући се да ће успети да реши проблем. (Павловић, 2014)

Светоандрејска скупштина (1858)

Први закон о народној скупштини Србије донет је у октобру 1858. године. На основу тог закона, одржана и сазвана је Светоандрејска народна скупштина која је трајала од новембра 1858. до јануара 1859. године. Одржана је у Београду и њоме је ударен темељ представничког система у Србији. (<http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina-/istorijat/istorijat-1804---1918.937.html>)

„Од године 1858., политичке странке, поред раније династичке, добијају и чисто начелну црту. Тако се и борбе приврженика сваке од њих, које су некада биле често кржаве, а увек сурове и безобзирне, постепено ублажавају и огледају се не толико у борби личности, колико у борби начела и разних политичких праваца". (Живановић, 1923: 11)

„Из Свето-Андрејске скупштине и њених главних елемената, Обреновићеваца и Либералне интелигенције произашло је оно, тада велико и моћно ново политичко стабло које је понело и ново име: Народна Либерална Странка. Око овога стабла савијају се и окрећу без мало кроз четврт столећа, политички догађаји у Србији, све до 1880. године.

Отуда је и дошло, да се о Либералној Странци мора за све то време и на првом месту говорити, као носиоцу полит. догађаја; али и као предмету гоњења скоро за целе владе кнеза Михаила, све до доношења првог Устава 1869. када Либерална Странка дефинитивно избија на површину са скоро несавладљивом снагом, кроз даљих дванаест година". (Живановић, 1923: 30)

Значај Светоандрејске скупштине је изузетан за политички развој Србије, први пут су се Либерали појавили као значајан учесник на политичкој сцени, а упоредо са тим, дошло је до поновне смене династија, па су после смене кнеза Александра Карађорђевића, Обреновићи опет на власти. (<https://www.kcns.org.rs/agora/politicke-stranke-kod-srba-do-1918-godine/>) Милош Обреновић је владао у свом другом мандату само две године, након чега је престо уступио свом млађем сину Михаилу. Он је од

1860-1868. изузетно динамично руководио земљом, међутим, убијен је на Кошутњаку 1868. године. Малолетни Милан Обреновић је преузео власт 1872. године од Другог намесништва (1868-1872) када је напунио осамнаест година. Династија Обреновић се уз читав низ и сплет догађаја у Србији на власти задржала до 1903. године. (Павловић, 2014)

3.1.1. Српска Војводина

Од краја XVII века Срби су имали одређене привилегије које су им гарантовале аутономију у просветним и црквеним питањима у Аустријском царству. Након Аустро-угарске нагодбе 1867. године та гарантована права су угрожена, и такав след догађаја ће довести до организовања Срба у различите организације и покрете који ће представљати борбу за права Срба у Јужној Угарској. (Павловић, 2014)

Српски народни покрет основан 1848-1849. године извојевао је, већ поменуто слободу која је крунисана Мајском скупштином 1848. године на којој је проглашена Српска Војводина. (Павловић, 2014)

Након тога, уследили су догађаји који ће умногоме угрозити положај Срба у Угарској. Првобитно, 1860. године творевина под називом „круновина Војводство Србија и Тамишки Банат" укинута је. Термин Војводина се све до периода после Другог светског рата употребљавао само међу Србима. После тзв. *Нагодбе* 1867. године у угарском делу монархије Мађари су себе сматрали водећим и уставотворним народом. Заступали су тезу о *Угарској политичкој нацији*, не желећи да прихвате и негирајући постојање других народа на својој територији. Срби су се успротивили оваквом руковођењу. На челу те борбе била је **Српска народна слободоумна странка** чији вођа и оснивач је био Светозар Милетић. Заступала је либералне идеје и борила се за национална права Срба у Угарској. 1884. године се ова странка поделила на два крила, чиме су настале две појединачне партије: **Либерална** и **Радикална** странка. (Павловић, 2014)

Слика 1. Светозар Милетић

Светозар Милетић (1826-1901) „правник, политичар и народни вођа, оснивач Српске народне слободоумне странке. У политички живот ушао је још у време Народног покрета 1848. године. Противио се аустро-угарској нагодби из 1867. која је негирала права словенских мањина у монархији. Основао Српску народну слободоумну странку која је била несумњиви политички предводник Срба у јужној Угарској. Због својих политичких уверења два пута је био осуђиван. После друге робије је оболео и повукао се из политике". (Павловић, 2014: 92)

Тек након Првог светског рата, ови крајеви ће одлуком Велике народне скупштине Срба, Буњеваца и других Словена у Новом Саду новембра 1918. бити припојени Србији. (Павловић, 2014)

3.1.2. Закон о зборовима и удружењима (1881)

Србија је постала независна, односно независност Србији је призната на *Берлинском конгресу* 1878. године. Од тог момента, Србија добија нови задатак, да после вековне службе и власти других држава, самостално и формално организује сопствену самоуправу.

Низ закона донетих у периоду после стицања независности заснованих на принципима либерализма омогућио је бржи развој политичког живота у Србији, као и уређење унутрашње политике земље. Водећи међу тим законима су: *Закон о штампи*, којим је слобода речи добила на снази, *Закон о судијама*, којим је утврђена независност судске од извршне власти и *Закон о зборовима и удружењима* којим је и правно утемељена слобода говора о политичким темама и који је омогућио и формализовао формирање политичких странака. (Павловић, 2014)

Политичке партије у Србији, постојале су и пре 1881. године, овим законом, оне су само и званично регистроване као партије. Разлике између њих нису биле само политичке природе, често је тај субок био сукоб генерација између политичких неистомишљеника. Странке су имале своје листове и трудиле су се да преко штампе утичу на јавно мњење како би стекле већу подршку народа. (Павловић, 2014)

Водеће, односно партије које су доминирале на политичкој позорници Србије у том периоду су:

Либерална странка „се залагала за увођење либералних принципа у српску политику, али постепено и уз поштовање специфичности српског друштва. Противила се превеликом утицају неписмених народних маса на политику. Главни ослонац партије били су богатији трговци, виши чиновници и понеки богатији сељак. Вођа странке био је Јован Ристић". (Павловић, 2014: 68)

Напредна странка „је такође заступала либералне идеје (управо за време њене владавине донети су поменути закони), али је такође имала нека обележја конзервативизма. Напредњаци су били блиски двору Обреновића и говорили су да династија треба да стоји изнад сваке уставне борбе. Партија није имала много присталица у народу, њена главна снага били су млађи београдски интелектуалци блиски двору. Вође партије били су Милутин Гарашанин, Милан Пироћанац и Стојан Новаковић. Ова странка је на власти била, уз мањи прекид, од 1880. до 1887. године". (Павловић, 2014: 68)

Народна Радикална Странка „основала је група присталица социјалистичких идеја Светозара Марковића. Злагали су се за децентрализацију власти и што већу локалну самоуправу, социјалну правду, веће учешће сељаштва у политици. Њихова политика је често прелазила у демагогију и популизам. Како су сами говорили радикале је подржавало четири петине становништва, заправо то је било политички пробужено сељаштво предвођено сеоским учитељима и по неким интелектуалцем. Вођа странке био је Никола Пашић. Радикали су били у сукобу са краљем Миланом Обреновићем готово све време његове владавине". (Павловић, 2014: 68-69)

Упоредо са доношењем низа закона и уређивања унутрашње политике и управе, Србија је радила и на спољашњем имиџу, и као резултат таквих претензија, 1882. године је са ранга кнежевине подигнута у ранг краљевине.

3.2. Краљевина Србија

Унутрашњи немири које је изазвала *Бонтуова афера* (1882) уздрмала је положај Милана Обреновића на власти. Желећи да што пре поврати углед и учврсти своју позицију, још увек кнез Милан уз помоћ Аустро-угарске Србију 6. марта 1882. године проглашава краљевином. Најчешћи политички сукоби у том периоду вођени су између, од 1882. краља Милана и **Народне радикалне странке**. Краљ није пристајао на ограничавање власти и јачање парламентаризма, док су Радикали потенцирали на све већу самоуправу и захтевали већу улогу сељаштва у политичком животу. Овај сукоб, ескалирао је 1883. када је избила *Тимочка буна*. Убрзо је од стране краљеве војске ова буна угушена, а као главни кривац означена је управо Радикална странка. (Павловић, 2014) Краљ Милан је успео да одржи власт, али размирице нису престајале.

Читав период владавине краља Милана обиловало је политичким сукобима и немирима. Након великог неуспеха на међународном плану када Србија 1885. године није успела да порази Бугарску, краљ се нашао у незавидној позицији. Сатеран у ћошак, краљ Милан полако посустаје под притиском и како би удовољио својим политичким противницима и обезбедио наслеђе престола свом сину Александру, пристаје на доношење новог устава. (Павловић, 2014) У питању је устав из 1888. године: „по многим ауторима, тек је овај устав истински означио доба парламентаризма у Србији“. (Младеновић и сар., 2011: 16) У његовој изради, учествовали су представници све три водеће политичке партије тог периода. Политичка криза у земљи завршена је, барем на одређено време, *абдикацијом* (повлачењем са престола) краља Милана 6. марта 1889. године.

У тренутку одласка са престола, син краља Милана, Александар Обреновић био је малолетан. Због тога је формирано трочлано Намесништво које ће вршити краљевску власт до његовог пунолетства. За намеснике су одређени Јован Ристић, генерал Јован Бели-Марковић и генерал Коста Протић. Најутицајнији члан Намесништва био је Јован Ристић, вођа либерала. (Павловић, 2014) Период вршења власти од стране Намесништва може се окарактерисати као привремени прекид политичких борби. Међутим, још увек малолетни Александар је у априлу 1893. године збацио намесништво и преузео власт. Годину дана касније, 1894. краљ Александар укида демократски устав из 1888. године чиме улази у жесток сукоб са Радикалима који су тај устав сматрали својом најважнијом тековином. (Павловић, 2014)

Мирнији период у политичком смислу у мандату краља Александра био је од 1897. до 1900. године за време владе др Владана Ђорђевића. У том моменту влада је била састављена од непартијских личности, који су ипак били наклоњени краљу Александру. Доба стабилности није потрајало. Одлука краља да се ожени удовицом Драгом Машин довела је до нових проблема. Необазујући се на свеопште противљење краљ Александар је истрајао у својој одлуци. Влада др Владана Ђорђевића је поднела оставку и убрзо је дошло до промене у унутрашњој и спољашњој политици земље. Престали су прогони радикала, а сукоб је сада вођен са противницима брака краљевског пара. У својим досадашњим непријатељима, радикалима и Русији краљ Александар је тражио ослонац и у договору са њима је 1901. године наметнуо(октроисао) нови устав. Нако тога, радикали преузимају водећу улогу у влади, ипак незадовољан развојем ситуације краљ је извршио нови државни удар 1903. године, ставио је ван снаге устав из 1901. године, чиме је изгубио и своје последње политичке следбенике. (Павловић, 2014)

Мајски преврат (1903)

После државних удара и женидбе Драгом Машин, која је наишла на осуду шире јавности, незадовољство владавином краља Александра достигло је врхунац. Међу млађим официрима, пензионисаним официрима и неколицином виђенијих политичара организована је завера. Сви они након убиства краљевског пара у мају 1903. године узеше своје учешће у новоформираној власти. Ово брутално убиство означило је и крај владавине династије Обреновић. Обреновићи су Србијом владали од 1815. до 1903. године са прекидом између 1842-1858. године. (Павловић, 2014)

„Мајски преврат и долазак Петра Карађорђевића на српски престо 1903. године, донели су корените промене у унутрашњој и спољној политици земље. Враћен је на снагу устав из 1888. године, којим је поново успостављен парламентаризам и знатно повећана улога странака и народа у политици". (Павловић, 2014: 76)

3.2.1. Политичке странке у Краљевини Србији (1903-1914)

„Превратом од 29. маја 1903. године, у коме је убиством краља Александра од стране једног завереничког круга у војсци окончан апсолутизам династије Обреновић, Србија је ушла у раздобље владавине парламентарног режима. Почетак овог раздобља три постојеће политичке странке – **Радикална, Либерална и Напредна** – дочекале су политички ослабљене и изнутра разједињене. Током десетогодишње владавине последњег Обреновића – коју су обележили чести државни удари, уставне промене, и неутралне, ванстраначке владе – једна странка – **Напредна** – формално је престала да постоји (1897), иако су њени прваци наставили да учествују у политичком животу: друга, **Либерална**, слабила је због бројних унутрашњих струја и подела, док су се у трећој, најмасовнијој, **Радикалној** странци, 1901. године формирала два крила – *старорадикали* и *самостални радикали*“. (Поповић-Обрадовић, 2008: 163)

После уставне промене која је отворила пут парламентаризму, а поводом расписивања скупштинских избора, дошло је до покушаја решавања несугласица међу српским радикалима. Иако су на изборе изашли са одвојеним листама, унутрашње јединство је остварено, барем привремено. Одмах после избора формиран је заједнички посланички клуб **Радикалне** странке. Међутим, превелика нетрпељивост довела је убрзо до поновног раздвајања и већ 1904. године, самостални радикали су се по образовању засебног посланичког клуба и вођством Љубомира Живковића организовали као посебна странка – **Самостална радикална странка**. Самосталци су 1905. године утврдили и свој сопствени програм функционисања. Стари радикали су наставили да функционишу под старим називом – **Народна радикална странка**, са старим програмом донетим још 1881. године и под вођством старог шефа, вероватно и најпопуларнијег политичара тог периода, Николе Пашића. (Поповић-Обрадовић, 2008)

Ни остале две најутицајније партије са доласком парламентаризма нису остале имуне на промене. И код њих су се догодиле значајне унутрашње промене. **Либерална странка** вођена од стране Стојана Рибарца 1904. године усвојила је нови програм деловања и променила свој назив у – **Народна (Национална) странка**. Мања група присталица либерала на челу са Војиславом Вељковићем није се сложила са овим изменама и наставила је да делује самостално. Ипак, разумевши да појединачно не могу остварити значајне резултате на изборима 1905. ослабљени либерали одлучују да своје две струје повежу и заједно изађу на предстојеће изборе. Изабрани посланици су

основали заједнички посланички клуб, убрзо потом је дошло и до потпуног измирења. Програм из 1904. године је прихваћен и одређено је да се њихова заједничка странка зове – **Народна странка**. Под овим именом, бивши либерали ће учествовати у политичком животу све до избијања рата. (Поповић-Обрадовић, 2008)

Напредњаци, расформирани 1897. године, поново су почели да се прикупљају и организују тек 1904. године. Одлуку да се странка поново и формално образује донели су 1905. године, али су идеју материјализовали тек 1906. године. Од 1908. у оквиру Напредне странке, а око напредњачког посланика, професора Живојина Перића и часописа *Недељни преглед*, постепено се развијала нова странка под називом – **Српска конзервативна странка**, која се међутим организовала тек 1914. године. Имајући у виду да је те године почео Први светски рат, ова странка није ни стигла да у том тренутку остави неки траг у политичком животу. (Поповић-Обрадовић, 2008)

„На изборима у овом раздобљу, са мање или више успеха, учествовале су још две новоосноване политичке странке: **Српска социјалдемократска странка** и **Српска народна сељачка слога**. Прва је, организована јула 1903. године, учествовала на свим изборима у Краљевини Србији, и захваљујући околности да су јој присталице биле сконцентрисане у градовима, успевала је, упркос својој малобројности, да у целом раздобљу буде заступљена у парламенту, па и да оствари извешан утицај у политичком животу земље. Друга – **Српска народна сељачка слога**, замишљена као сталешка политичка организација сељаштва, надстраначког типа, била је готово сасвим безначајна и краткорочна политичка појава. Њено организовање започето је 1903. године, када је основана **Српска пољопривредна (сељачко-земљорадничка) странка**, али је Странка коначно онбразована тек априла 1905. Извори говоре да је ова политичка организација образована на иницијативу и уз подршку неколицине конзервативних политичара, припадника и симпатизера тада још увек неорганизоване *Напредне странке*, а као покушај слабљења међу сељачком масом свемоћних српских радикала". (Поповић-Обрадовић, 2008: 165)

Као што се може и приметити, смена династије Обреновић на власти, која је обиловала апсолутизмом и руководила се њиме, довела је до развоја парламентаризма и политичког плурализма у земљи. Политичке странке које су до тог периода владале на политичкој сцени Србије, изнедриле су из свог крила друге, мање популарне политичке организације, које очигледно нису имале претерано важну и значајну улогу

у политичком животу Србије, колико на развој демократије у српском друштву. Са слободом политичког мишљења и говора, постепено је дошло и до развоја и утврђивања осталих друштвених институција.

Као централна фигура политичких збивања овог периода, односно пред крај XIX и на почетку XX века издваја се Никола Пашић.

Слика 2. Никола Пашић

Никола Пашић (1845-1926) „У младости је био присталица социјалистичких идеја Светозара Марковића. Био је један од оснивача и вођа Народне радикалне странке. Због Тимочке буне 1883. морао је да емигрира у Бугарску. У одсуству је осуђен на смрт, а помилован је тек 1889. када се вратио у Србију. Неколико пута је био председник Народне скупштине. Председник владе Краљевине Србије и Краљевине Срба Хрвата и Словенаца био је чак 15 пута, истовремено је више пута био и министар иностраних дела у својим владама. Учествовао је у стварању прве јужнословенске државе и био председник српске делегације на мировној конференцији у Версају 1919. Остао је упамћен као веома вешт политичар". (Павловић, 2014: 69)

3.3. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (СХС) 1918-1929.

Са почетком Првог светског рата 1914. године дошло је и до прекида уобичајеног функционисања државе. Оптужена за учешће у организовању атентата на престолонаследника Франца Фердинанда од стране Аустро-угарске, Србија се нашла у незавидном положају. Након ултиматума који јој је упућен, и неуспелог покушаја да се ствари реше дипломатским путем, заједнички циљ свих руководећих био је усмерен ка припремању земље и народа за оно што следи. У том погледу, и са заједничким циљем, почетком децембра 1914. године реконструисана је дотадашња радикалска влада Николе Пашића. Пашић је задржао место председника владе, али су учешће у најбитнијим одлукама у најтежим тренуцима узели и представници осталих странака. На тај начин је показана и потврђена заједничка идеја и циљ, који је и формално одређен усвајањем *Нишке декларације* (1914). Њоме је као основни и главни циљ свих и свакога дефинисана борба за одбрану не само Србије и њене слободе, већ и ослобађање свих Срба, Хрвата и Словенаца, као и њихово уједињење. (Павловић, 2014)

Ову идеју, прокламовану 1914. успели су и да остваре 1918. године када је након одлуке Народне скупштине дошло до уједињења Срба, Хрвата и Словенаца у заједничку државу. „Указом регента Александра образован је први Министарски савет (влада) са радикалом Стојаном Протићем на челу“. (Павловић, 2014: 123)

3.3.1. Политичке прилике и партије у Краљевини СХС

У новоформираној држави до 1929. године деловало је око 40 политичких група које су учествовале на изборима. Ипак, као најзначајније и најутицајније издвајале су се: **Радикална, Демократска и Хрватска сељачка странка**. (Павловић, 2014)

„У политичком животу земље деловале су бројне политичке партије, у великом броју случајева организоване на верској и националној основи. На изборима за Уставотворну скупштину (новембра 1920) најуспешније су биле: **Југословенска демократска странка, Народна радикална, Хрватска сељачка странка, Словенска људска странка, Комунистичка партија, Југословенска муслиманска организација, Социјал-демократска странка**. Највише посланичких места у

Народној скупштини Краљевине 1923. године освојиле су: **Народна радикална странка, Југословенска демократска странка, Самостална демократска странка, Хрватска (републиканска) сељачка странка, Словенска људска странка и Хрватска пучка странка**". (Иваниш и сар., 2006: 270)

Као што се може и приметити, политички живот тога доба био је разноврстан. Управо у том раздобљу дошло је и до формирања и оснивања партије која ће, како ће историја показати имати изузетан утицај на целокупно друштво Балкана.

Социјалистичка радничка партија Југославије (комуниста) настала је као резултат уједињења различитих социјалистичких, социјалдемократских и радничких организација, које су 1919. године одлучиле да оснују поменути странку. Убрзо, тачније, већ 1920. године партија мења назив у **Комунистичка партија Југославије**. (Павловић, 2014) Тиме је и званично устоличена партија која ће обележити историју Југославије и свих народа са Балкана. На својим првим изборима је већ остварила значај успех, заузевши трећу позицију са 58 посланичких места, али је због свог револуционарног деловања донета одлука да се комунистима забрани рад. Они су своје деловање и рад наставили у илегалном подручју, не одуставши од својих идеја. (Павловић, 2014) Уклањање комуниста са политичке сцене, барем званичне, није умногоме побољшало ситуацију у новонасталој држави која је обиловала са политичким неистомишљеницима и низом нација које су захтевале већа права и већу улогу у руководству.

Управо тиме вођени, Хрвати, односно Стјепан Радић, вођа **Хрватске републиканске сељачке странке (ХРСС)** која је имала значајну улогу у политичким збивањима тога времена, претендовала је на што већа права и самосталност Хрватске, оспоравајући пуноправност и легитимитет постојеће власти. Тек након низа скандала до извесног примирја долази 1925. године када се посланици **ХРСС-е** враћају у парламент. (Павловић, 2014) Мир није потрајао предуго. Инцидент који се догодио 1928. године у Скупштини, када је радикалски посланик Пуниша Рачић убио посланике **ХСС-е** Павла Радића и Ђуру Басаричека, испоставиће се, значајно ће утицати на даљи ток догађаја. (Иваниш, Младеновић и Драгишић, 2006) Краљ је то искористио, распустио Скупштину, суспендовао устав, политичким странкама забранио рад и прогласио се носиоцем целокупне државне власти. Како би учврстио

своју позицију и унитаризам, краљ је променио назив државе *Законом о називу и подели Краљевине* (1929) у *Краљевина Југославија*. (Павловић, 2014)

3.4. Краљевина Југославија

Покушао је Александар I Карађорђевић да на све начине одржи унутрашњи мир, у сада већ увелико политичким кризама навикнутој земљи, као и да истраје у својој идеји троименог народа. 1931. године краљ је донео (октроисао) нови устав, познат и као *Септембарски устав*. Овим уставом је дозвољено политичко удруживање, што је довело до појаве нових странака, као што су **Југословенска национална странка (ЈНС)** и **Југословенска радикална заједница (ЈРЗ)** и многе друге, али ће већи траг у историји оставити поменута **ЈРЗ-а**. Иако је после дужег времена ситуација у земљи била у политичком погледу повољнија, у Македонији и Хрватској јачале су тежње за сепаратизмом. Управо из таквих тежњи, а руковођења од стране Анте Павелића настала је усташка организација подржана и од стране једног дела *Хрватске странке права*. Заједничким деловањем хрватских и македонских сепаратиста дошло је и до организовања атентата на краља Александра I Карађорђевића. Свој план су и успели да остваре у октобру 1934. године када је у Марсељу током званичне посете Француској убијен краљ Александар. (Павловић, 2014)

После атентата на краља, образовано је Намесништво ради вршења власти до пунолетства краљевог сина Петра. Први члан Намесништва био је кнез Павле Карађорђевић, брат од стрица краља Александра. Друга два члана били су Иво Перовић и професор Раденко Станковић. (Павловић, 2014)

„Маја 1935. одржани су парламентарни избори, први после завођења диктатуре, на којима је дозвољено истицање опозиционих листа. Истакнуте су четири листе. Иако је владина листа победила на изборима, изборни терор, притисак на гласаче и крупни изборни фалсификати, нису се могли сакрити. Удружена опозиција издала је саопштење у коме стоји да су избори били једно голо насиље и неприкривена лаж и да неће узети учешће у раду Скупштине". (Павловић, 2014: 130)

Ситуација се убрзо, након кратког времена стабилизације погоршала и опет је политички живот био испреплетан константним превирањима и сукобима. У јеку низа

оптужби о неправилности избора 1935. године долази до појаве странке која ће барем у кратком периоду оставити дубљи траг на политичкој сцени.

Југословенска радикална заједница (ЈРЗ)

Милан Стојадиновић, политичар и изузетан финансијски стручњак је 1935. године одлучио да оснује нову политичку странку под називом – *Југословенска радикална заједница*. Она се састојала од дела радикала, и припадника *Словенске људске странке* и *Југословенске муслиманске организације*. Управо своју стручност у сфери финансија Стојадиновић је искористио како би спровео економске реформе, решивши питање сељачких дугова што ће умногоме утицати на јачање положаја његове партије. Наставио је започето приближавање Немачкој, иако је успео да стабилизује економију, и даље је насупрот себе имао опозицију која је покушавала да преузме власт. Такође, због потписивања споразума о положају католичке цркве у Југославији (**Конкордат**) нашао се и у сукобу са Српском православном црквом. (Павловић, 2014)

Осокољен успесима на спољашњем и унутрашњем плану, Стојадиновић је почео да уводи ауторитарне методе у раду странке. Увео је посебну значку за припаднике своје странке, зелене кошуље за младе присталице, а такође је и постало све јасније да чланство у партији олакшава добијање посла. (Павловић, 2014) Избори за парламент заказани су 1938. године. Као што је то и раније умело да буде, односно да једна странка доминира на изборима, слична ситуација догодила се „и 1938. године када су 82 % парламентарних седишта заузели посланици **Југословенске радикалне заједнице** (др Милан Стојадиновић), а 18 % посланици **удружене опозиције** др Влатка Мачека. **Националисти** Димитрија Љотића остали су без представника у парламенту и 1935. и 1938. године". (Иваниш и сар., 2006: 270-271)

Влада коју је Стојадиновић саставио није се дуго одржала на власти. Нову владу је у фебруару 1939. године саставио Драгиша Цветковић са циљем да реши питање које је од самог почетка представљало један од основних проблема функционисања политичког система Југославије, односно да реши *Хрватско питање*.

Четири најзначајније листе које су се појављивале на изборима од 1935. до 1939. године (Иваниш, Младеновић, Драгишић, 2006) :

Југословенска национална странка – 1935. године иако победивши на изборима предвођена од стране др *Богољуба Јевтића* није успела да се супротстави новоформираној странци **ЈРЗ** и избачена је са политичке сцене. 1938. године предвођена од стране *Божидара Максимовића* покушава да оствари неки резултат, али није успела да пређе цензус.

Уједињена опозиција – је била политичка партија предвођена од стране др *Влатка Мачека*. Састојала се од више политичких организација: *Југословенске муслиманске организације, Сељачко-демократске коалиције, једног дела Земљорадничке странке и једног дела Демократске странке*. Залагали су се за федералистичко уређење државе.

Југословенски народни покрет (Збор) – вођа партије био је Димитрије Љотић, познати су још и као „Љотићевци“. По узору на Италију и Немачку тога доба, „Зборашци“ су се залагали да се држава уреди на сталешкој основи како би сви били задовољни. Међутим, без већег успеха су учествовали на изборима, да би се у току Другог светског рата ставили у службу Немачке. (Стефановић, 1984)

Четврта, и уједно последња партија тог раздобља је већ поменута **Југословенска радикална заједница**.

Хрватско питање

Проблем и питање које је од стварања заједничке државе константно раздирало могућност политичког заједништва и мира у Југославији, коначно је решено у августу 1939. године. Хрватско питање, решено је *споразумом Цветковић – Мачек* којим је створена бановина Хрватска. Хрватска је добила аутономни статус у оквиру Краљевине, а за првог бана именован је Иван Шубашић. (Павловић, 2014) Касније, кроз историју, показаће се да су претензије хрватских политичара биле много веће.

Странка	Вођа
Радикална странка	Никола Пашић до 1926; Аца Стојановић
Демократска странка	Љубомир Давидовић до 1940; Милан Грол
Хрватска сељачка странка	Стјепан Радић до 1928; Влатко Мачек
Словенска људска странка	Антон Корошец
Југословенска муслиманска организација	Мехмед Спахо
Југословенска радикална заједница	Милан Стојадиновић
Југословенски народни покрет - Збор	Димитрије Љотић

Табела 1. Најзначајније политичке партије Југословенске Краљевине и лидери

3.5. Југославија (1945-1992)

У периоду трајања Другог светског рата (1939-1945), сукоба који је уздрмао цео свет и оставио трајне последице на многе државе, тада још увек званично Краљевина Југославија, такође није остала имуна. Напротив, читав овај период био је изузетно буран и испоставиће се историјски значајан за даљи развој читавог Балкана и балканских држава, укључујући и Србију. У хаосу који је владао, Србија се такође нашла и у унутрашњем сукобу и борби за превласт. Као резултат тог „крвавог“ сукоба, после завршетка рата, прецизније у новембру 1945. године усвојена је *Декларација о проглашењу републике*. То је и званично довело до гашења монархије, а Југославија је постала република. (Павловић, 2014)

Водећа политичка личност у периоду који следи након усвајања овог документа и проглашења и формирања југословенске републике је *Јосип Броз Тито* на челу **Комунистичке партије Југославије**, која ће вођена од стране Тита оставити далекосежне последице на Србију и њен народ, али и све остале земље у региону, последице које се и данас осећају и које су још увек присутне међу народима и државама.

Комунистичка партија Југославије

Као што је горе већ наведено, 1919. године на *Конгресу уједињења* у Београду основана је **Социјалистичка радничка партија Југославије (комуниста)**. Убрзо, односно, већ следеће године на конгресу у Вуковару 1920. године странка је променила

назив у **Комунистичка партија Југославије**. Од свог оснивања и учествовања на изборима имала је значајну улогу у политичком животу. На првим изборима на којим је учествовала по броју посланика заузела је треће место на листи, али због својих револуционарних идеја и деловања, странка је кажњена и 1920. године донета је *наредба (Обзнана)* о забрани рада **КПЈ**. (Павловић, 2014) Међутим, свој рад је странка наставила у илегалу, да би тек са почетком Другог светског рата и његовим крајем преузела водећу улогу у политичком животу Балкана.

Након рата и ослобађања, држава је предвођена Титом одредила даљи смер свог развоја и опоравка. То је подразумевало и окончање политичког плурализма, јер Тито није презао да на свом путу утврђивања власти користи разна средства која би му омогућила апсолутну моћ. Остале партије и политички неистомишљеници нашли су се у изузетно лошем положају и тако ће и остати све до распада Југославије и *Савеза комуниста Југославије*.

Одмах по формалном преузимању власти, Тито и **КПЈ** почели су са реформама, међу које спада и *аграрна реформа* којом је одузета земља свима који су поседовали преко 25 хектара обрадивог земљишта, поред тога, одузета је земља и црквама и манастирима. Југославија је у првим годинама после рата била окренута сарадњи са Совјетским Савезом, а такође је развијала пријатељске односе са суседним државама. (Павловић, 2014)

Информациони биро комунистичких и радничких партија (ИБ) основан 1947. године окупио је осам европских комунистичких партија, укључујући и југословенске са циљем усклађивања њихових политичких, идеолошких, а поготово спољнополитичких потеза. На челу је била *Комунистичка партија Совјетског Савеза* и она је била та која је одређивала циљеве и правац деловања ове организације. Оптужена од стране Стаљина да не делује у интересу организације, КПЈ се нашла у сукобу са доскорашњим сарадницима. Под притисцима и блокадама, Југославија је излаз видеала у сарадњи са САД и западним европским земљама које су јој и помогле да превазиђе кризу у којој се нашла. (Павловић, 2014)

У лето 1950. године донет је *Закон о управљању привредним предузећима и вишим привредним удружењима од стране радних колектива* чиме се желело нагласити да је радничка класа та која је најбитнија у новом систему владавине. Комунистичка партија је 1952. године променила назив у *Савез комуниста Југославије*.

До нормализације односа између СССР-а и Југославије дошло је 1955. године након потписивања *Београдске декларације*. Наредне две и по деценије означиће напредак земље, барем у економском погледу. (Павловић, 2014)

Сукоби унутар државе појављивали су се с времена на време, али су ипак успешно решавани. Један од таквих догађаја јесу студенстке демонстрације 1968. године у Београду и другим градовима, а Тито је подржао и одобрио студентске захтеве. У Хрватској је дошло до појаве хрватског национализма 1971. године. Организације која је истицала да је Хрватска у подређеном положају у односу на остале државе у Југославији, као и то да је Србија искоришћава у економском погледу је позната као *Маспок (масовни покрет)*. Међутим, Тито је интервенцијом решио ове проблеме врло брзо. (Павловић, 2014)

Можда и најбитнија година у историји Југославије до њеног распада је 1980. када је њен вођа, Јосип Броз преминуо. Након његове смрти, државом је руководило колективно тело – Председништво. Ипак, нити је имало подршку и ауторитет као што је то имао Тито, нити је успело да се носи са свим притисцима коју власт толико сложене државе носи са собом. Први озбиљни знаци дестабилизације у Југославији јесу сепаратистичке и националистичке демонстрације на Косову. Док су први вишестраначки избори у Југославији одржани 1990. године, а Србија се демократизацији друштва највише противила. (Павловић, 2014) Са својим радом је **Савез комуниста Југославије** престао у јануару 1990. године. (Центрих, 2016) Тиме је завршена дугогодишња владавина партије која је оставила неизбрисив траг на животе свих народа и држава на Балкану.

Слика 3. Јосип Броз Тито

Јосип Броз Тито (1892-1980) „Вођа партизанског покрета. Завршио браварски занат. У Краљевину СХС долази 1923. и као комуниста бави се револуционарним радом. У „Бомбашком процесу“ осуђен је на 5 година робије. После изласка из затвора одлази у Беч и Совјетски Савез. На чело КПЈ постављен је 1937. године. Године 1941. долази у Србију где ради на подизању устанка. Током рата води партизански покрет. Уз помоћ Црвене армије партизани ослобађају Београд. Тито постаје неприкосновени вођа. Један је од оснивача покрета несврстаних. Умро је 1980. и сахрањен на Топчидеру у „Кући цвећа.“ (Павловић, 2014: 147)

3.5.1. Остале политичке странке у Југославији

Без обзира што је *КПЈ* дозволила обнављање политичких странака после рата због тренутних политичких разлога, иза паравана се крио циљ потпуног уклањања политичких противника. У томе су и успели тако што су странке које су пре и у току рата биле на маргинама, а сада имале значајнију улогу довели у положај савезништва са Народним фронтом, односно комунистима, чиме је постепено дошло до њихове асимилације и потпуног нестанка са политичке сцене.

Републиканска странка – Вођа странке био је *Јаша Продановић*. Залагала се за републикански облик владавине. КПЈ је придавала овој странци посебан значај, и давала јој министарске и друге важније положаје. Као резултат ове сарадње, 1947. године дошло је до потпуне асимилације ове странке са НФ. (Павловић, 2014)

Народна сељачка странка – основана је 1940. одвајањем од *Земљорадничке странке*, а на њеном челу налазио се *Драгољуб Јовановић*. Као изразити лидер, Драгољуб Јовановић је водио странку у годинама пре и после рата сарађујући у почетку са КПЈ. Међутим, залагајући се за исте циљеве, али не желећи једнопартијски систем, засметао је комунистима са својим идеја због чега је њиховим деловањем дискредитован и његова странка је доживела исту судбину асимилације. (Павловић, 2014)

Демократска странка – странка која је после рата у потпуности изгубила углед који је имала у годинама пре рата. Остало је само неколико људи који су покушавали

да је оставе „у животу“, а вођа странке је био *Милан Грол* у том тренутку. После његове смрти 1952. утицај странке слаби, да би последњи трагови самосталног деловања били видљиви 1956. године. (Павловић, 2014)

Радикална странка – последња странка са неким значајнијим утицајем. Ипак, после рата је њена моћ избледела. Вођа странке био је *Аца Станојевић*. Одбили су сарадњу са Народним фронтом, и до краја остали верни својим утврђеним ставовима. (Павловић, 2014)

Још неке странке које су биле присутне, али без неког битнијег значаја су: *Социјалистичка странка*, *Социјалдемократска*, *Самостална демократска странка* и *Земљорадничка (Савез земљорадника) странка*. (Павловић, 2014) Политичке партије су биле разорене након рата, што је **КПЈ** олакшало пут освајања власти и успостављања једнопартијског система, који је обележио човек за кога се и данас везују опречна мишљења.

3.6. Савезна Република Југославија и Државна заједница Србија и Црна Гора

„Као што се може уочити, „Трећа Југославија“ није у наслеђе донела ни велики економски потенцијал нити богато демократско искуство. Обе претходне Југославије, као ни Србију и Црну Гору раније, нису красиле развијене демократске форме политичког живота, истински плурализам нити парламентарна власт“. (Иваниш, и сар., 2006: 276)

„Усвајање Устава СРЈ 1992. године и конституисање Савезне Републике Југославије (СРЈ) донело је значајне промене у уређењу земље. Актуелни политички процеси у земљи и у ближем и даљем окружењу условили су успостављање битно другачијег политичког система у односу на онај који је постојао у другој Југославији“. (Тодорић и сар., 2001: 256)

Иако је Србија, са новим уставом и уређењем требало да уђе у „мирније воде“, десило се оно супротно. Од оснивања СРЈ 1992. године, па све до 2001. године политичку сцену Србије обележио је *Слободан Милошевић* на челу **Социјалистичке партије Србије (СПС)**. Његов режим обележен је репресијом, одсуством потпуне демократије и политичке толеранције. (Павловић, 2014)

Балкан је од момента распада друге Југославије постао поприште тензија које ће убрзо прерасти у кржаве сукобе који ће уназадити већ довољно оштећене државе, сада већ бивше творевине. Такав развој догађаја, представљао је добру основу за политичке малверзације, као и за освајање власти у земљама које после више деценија трагају за сопственим уређењем. У Србији, Слободан Милошевић је предњачио као личност на политичкој сцени.

Као главни опоненти Слободану Милошевићу и његовој партији у периоду њихове политичке доминације, јављају се бројне политичке странке, али само неке од њих су вредне помена јер су управо оне те које ће прекинути доминацију Слободана Милошевића. На различите начине су се организовале у својој борби, али могу се истаћи : *Српска радикална странка*, *Демократска странка*, *Демократска странка Србије*, *Српски покрет обнове*, а поред њих вредне су и помена странке које нису имале значајнију улогу и резултате, али су биле константно присутне на бурној политичкој сцени Србије : *Савез војвођанских Мађара*, *Коалиција "Војводина"*, и *Листа за Санџак – Сулејман Угљанин*. Поменуто странке ће имати кључну и водећу улогу у уклањању Слободана Милошевића са политичке сцене Србије. (Тодорић, Младеновић, Гостовић, 2001)

Након сукоба који су оштетили све државе на Балкану, па и Србију, земља испуњена немирима и криминалом тражила је излаз из изузетно тешке ситуације. После готово деценијске доминације **СПС-а** опозиција је одлучила да се организује у коалицију под називом *Демократска опозиција Србије* на иницијативу *Српског покрета обнове*, који је заједно са *Демократском странком* представљао „ударну иглу“ ове коалиције. Кандидат коалиције на председничким изборима био је *Војислав Коштуница*, као члан *Демократске странке Србије*.

После изборних резултата за председника који су објављени, *Демократска опозиција Србије* позвала је грађане да се окупе испред Савезне скупштине како би натерали Милошевића да призна изборну крађу и прихвати пораз. Пошто то није одмах учинио, дошло је до масовних демонстрација које су довеле до пада Слободана Милошевића. У српској историји, овај догађај познат је још и као *Петооктобарска револуција*. Демократска опозиција Србије је остварила победу и преузела примат на политичкој сцени. Међутим, мир је трајао само привремено.

ИЗБОРНЕ ЛИСТЕ	Број гласова	%
Демократска опозиција Србије	2 404 758	64,1
Социјалистичка партија Србије	516 326	13,8
Српска радикална странка	322 615	8,6
Странка српског јединства	200 052	5,3
Остали	217 098	5,8
Неважећи	89 800	2,4
УКУПНО	3 750 649	100

Табела 2. Избори за Народну скупштину Републике Србије (децембар 2000. године)

„Проблеми који су се мање-више испољавали током читавог периода постојања СРЈ прерасли су на почетку ХХИ века у фактичко нефункционисање јединствене државе. На темељу Полазних основа за преуређење односа Србије и Црне Горе (закључених 14. марта 2002. године од стране представника савезне државе, република чланица и Европске уније), у обе републике предузете су уставноправне активности око конституисања нове државне заједнице. Након политичког споразума, обликованог у Полазним основама, обе републичке скупштине усвојиле су текст предложене Уставне повеље, који је сачинила уставна комисија, састављена од представника три парламента (савезног и републичких). Под утицајем институција из Брисела, Србија и Црна Гора су потписале „Београдски споразум" о преуређењу савезне државе. После прихватања у републичким скупштинама, Савезна скупштина је, 4. фебруара 2003. године, усвојила и прогласила Уставну повељу, којом се Савезна Република Југославија трансформисала у Државну заједницу Србија и Црна Гора". (Младеновић и сар., 2011: 29)

Ситуација ни након овог потеза није била идеална, па ће Црна Гора искористити могућност коју јој је обезбедила Уставна повеља, и након три године ће покренути поступак за иступање из Државне заједнице, што је и успела референдумом у мају 2006. године. (Младеновић, Ииваниш, Роквић, 2011)

„Осамостаљивањем Републике Црне Горе и Република Србија је, *volens-nolens*, постала самостална држава и добила својство државе следбеника. Основни задатак самосталне државе Републике Србије био је да донесе Устав на основу којег би се

организовала као самостална држава. Устав Републике Србије од новембра 2006. године донет је на основу уставотворног поступка предвиђеног Уставом Републике Србије од 1990. године". (Младеновић и сар., 2011: 33)

Србија је после вековне борбе и транзиције кроз различите творевине, дефинитивно постала самостална држава, која сопствену будућност има у својим рукама.

3.7. Република Србија и политичке странке

„Политичке партије у Србији имају релативно дугу, али не и нарочито плоднону традицију. Иако су биле саставни део уставног система у свим државним облицима у којима је Србија била чланица, њихова стварна улога била је оптерећивана бројним, некад мањим, а често и непремостивим потешкоћама". (Младеновић и сар., 2011: 54)

У Србији је тренутно политички активно око тридесет странака, од којих само изван број има значајнију улогу на политичкој сцени. Најзначајнија и тренутно најмоћнија политичка странка у овом моменту свакако јесте **Српска напредна странка** коју предводи *Александар Вучић*. Поред ње неке од странака које имају значајнију улогу су: *Српска радикална странка*, *Социјалистичка партија Србије*, *Демократска странка*, *Социјалдемократска партија Србије*, *Партија уједињених пензионера Србије*, *Јединствена Србија*, *Српски покрет Двери* и *Либерално демократска партија*. Уз њих, са знатно мањом улогом, делују и остале политичке странке, од којих вреди издвојити и напоменути: *Савез војвођанских Мађара*, *Социјалдемократску странку*, *Лигу социјалдемократа Војводине*, *Народну странку*, *Демократску странку Србије*, *Зелену странку*, *Српски покрет обнове* и многе друге. (<http://www.parlament.gov.rs/народна-скупштина/састав/политичке-странке/политичке-странке.16.html>)

„На обликовање актуелног партијско-политичког простора Србије кључно су утицала три различита, али међусобно повезана процеса: 1) колективна политичка меморија – фрагментарно и дифузно сећање на раније формиране обрасце политичко-

културних подела; 2) деценијска агонија и крвави распад экс-Југославије и 3) тегобан процес транзиције у глобализацијском оквиру и кључу". (Стојиљковић, 2014: 463)

Српска напредна странка

Основана је 2008. године након сукоба и одласка Томислава Николића из Српске радикалне странке. (Стојиљковић, 2014) Тренутно је водећа политичка партија и око ње је организована власт у Србији. На челу је Александар Вучић, који је уједно и председник Републике Србије. „Након расцепа и формирања нове странке у Програмским циљевима СНС-а напуштају се ксенофобија и наратив о завери Запада против Србије и истиче да опредељење за улазак у ЕУ није спорно, под условом задржавања Косова и Метохије. На другој страни, сарадња с Русијом, као и Кином, Индијом као великим силама, али и пријатељским земљама, неспорна је и безусловна. Када је о економским и социјалним циљевима реч, СНС, попут већине других странака, као неку врсту политичке мантре понавља причу о опредељењу за борбу против криминала и корупције, за владавину права, спровођења поштене приватизације и преиспитивање законитости извршених приватизација, као и за сузбијање незапослености и економско и социјално благостање". (Стојиљковић, 2014: 467)

Српска радикална странка

Радикална странка је од самих почетака политичког организовања и формирања политичких партија присутна на политичкој позорници Србије. Данас, на њеном челу се налази Војислав Шешељ. „Српска радикална странка преферира давање стратешких извора у концесије, чиме би се обезбедила њихова ревитализација, а држава заштитила од економског колонијализма. Радикали се декларишу и као странка која има најбољи социјални програм, која ће сачинити посебну социјалну карту и прекинути стихију отпуштања. Настојање да се изрази мњење већинске, сиромашне Србије, представља и залагање да образовање не буде привилегија деце богатих родитеља – да високошколске установе покривају своје трошкове, а не да из школовања извлаче екстрапрофит. Радикали, такође, себе сматрају једином странком способном да редукује корупцију на најнижи могући ниво и истовремено се бескомпромисно обрачуна са организованим криминалом". (Стојиљковић, 2014: 465-466)

Социјалистичка партија Србије

Социјалистичка партија Србије основана је 1990. године и њен први лидер био је Слободан Милошевић. Странка се од свог оснивања декларисала као партија леве оријентације. „Социјалистичка партија Србије је профилисана као модерна, државотворна партија леве чије програмске основе су социјална правда и демократски социјализам. СПС је опредељена за тржишну економију и социјалну правду, приватизацију привреде, демократизацију друштва и интеграцију наше земље у Европску унију. СПС се бори за јединствену, стабилну и демократску Србију". (<https://www.sps.org.rs/istorija/>) Лидер СПС-а је Ивица Дачић који обавља и функцију министра спољних послова.

Демократска странка

„Демократска странка је странка са најдужом традицијом у политичком животу Србије. Основана је 1919. године и једна је од првих странака која је обновила свој рад после промене политичког система. За првог председника изабран је Драгољуб Мићуновић. Демократска странка је мотор промена у Србији. Од 2008. године Демократска странка, која је преузела највећу одговорност за вођење државе суочава се са драматичним изазовима: настоји да одбрани легитимна права Србије на Косову и Метохији, али и да настави европски пут земље; бори се да очува стабилност у условима економске кризе, а да притом, заштити најугроженије слојеве становништва.

Током више од две деценије постојања, Демократска странка показује да је странка која покреће и одржава континуитет промена, која уме да управља кризом, да преузме ризике, али и обезбеђује стабилност; да поднесе највеће жртве, али и настави борбу за модерну, демократску Србију". (<http://www.ds.org.rs/o-stranci>) Председник партије је Зоран Лутовац.

Партија уједињених пензионера Србије

ПУПС је основан 2005. године и њен оснивач био је Јован Кркобабић. Након његове смрти, вођство над странком преузео је Милан Кркобабић. „Основни задатак деловања партије биће да допринесе ефикаснијем организовању правне државе, што подразумева изградњу таквих институција које ће обезбедити стварање јаке,

демократске, економски напредне и ефикасне државе у којој ће бити остварена потпуна независност законодавне, извршне и судске власти. Партија се залаже за стварање демократске државе српског народа и свих грађана који живе у њој, државе у којој ће људска права бити неотуђиви део сваког појединца и чинити темељ наше државе". (<http://pups.org.rs/o-нама-2/>)

Либерално демократска партија

Политичка странка ЛДП настаје 2005. године од једног дела Демократске странке. Од свог оснивања ЛДП заступа другачији приступ који се огледа у тежњама и залагању за једнакост истополних парова са хетеросексуалним заједницама, као и у ставу према питању Косова, где су као решење понудили препуштање територије, а заузврат би Србима била гарантована права, као и већинском албанском становништву. „Програмски се ЛДП заснива на три стуба – модерној економији, модерном образовању и ефикасној и рационално организованој држави. Свођење јавне потрошње на трећину друштвеног производа, увођење конкуренције у јавни и комунални сектор, редуковање корупције укидањем субвенција и ренти, чврсто антимонополско законодавство – јесу, уз концепт доживотног учења и редуковања и модернизације државног апарата увођењем електронске управе, кључни програмски и практичнополитички приоритети". (Стојиљковић, 2014: 473) Лидер странке је Чедомир Јовановић.

Демократска странка Србије

Војислав Коштуница је основао ДСС, а уједно и био први председник странке. Најзначајнију улогу у политичком животу Србије, странка је имала крајем деведесетих година XX века и почетком XXI века. Данас се налази на маргинама наше политичке позорнице, а вођа је Милош Јовановић. „Изражен солидаристички тон и набој, који представљају и резултат народњачке и хришћанско-социјалне инспирације и идентитета, присутан је у експлицитном програмском позивању на солидарност, социјалну правду и социјалну улогу, коју држава мора преузети од привреде. Начело социјалне правде одређује се као могућност и право свих чланова заједнице на лични развој, образовање, стварање породице и квалитетне услове живота. Но, оно што, посебно након 2008. године и самопроглашене независности Косова, карактерише позицију ДСС-а јесте крајње критичан однос према ЕУ и изразито наглашена анти-

НАТО позиција, која се може предити једино са позицијом радикала" (Стојиљковић, 2014: 467-468)

Као што је и очигледно, политичка сцена Србије је за разлику од неких ранијих времена, данас релативно „богата“, постоје политичке партије које се боре за своје „место под сунцем“, али ипак, само су неке од њих од већег значаја за функционисање земље. Да ли је тиме остварен и потпуни политички плурализам и демократичност? Да би било тако „потребно је прво да постоји јасна идеја и стратегија, односно, демократски пројекат главних политичких актера и друго, да постоји већинска или бар знатна масовна подршка грађана". (Орловић, 2010: 366) У формалном смислу, то јесте тако, а да ли је и у практичном, то је тема за посебну дискусију, о чему ће сигурно бити речи у будућности.

Закључак

Политичке партије, као што се може и приметити представљају изузетно комплексан појам, и један су од основних елемената политичког система неке земље. У Србији, кроз њену модерну историју и од самих почетака борбе за независност и уставност, присутни су различити облици и покушаји да се власт организује. Са формалном појавом партија 1881. године, није дошло до њихове потпуне афирмације, али су се, како је време одмицало, усталичиле као организације које су од посебног значаја за функционисање државе. Такође, кроз историју Србије можемо уочити да су појединци успели чак, да преко партије дођу до апсолутне власти. Бурна политичка историја, која је обиловала сукобима, који су често знали и да изађу из „оквира“ и прерасту у крваве обрачуне пратила је Србију до њеног коначног одвајања и осамостаљивања 2006. године.

Данас, на политичкој сцени наше државе, присутне су многобројне партије које преко својих активности и програма, покушавају да придобију што већи број симпатизера. Демократија се наводи као једно од основних начела у деловању свих и свакога, а опет понављам, и сматрам да је то дискутабилно питање. На врху политичке пирамиде налази се Српска напредна странка, која дефинитивно поседује највећу моћ и утицај. Да ли је демократија у потпуности на снази у нашој држави? Не знам, али сматрам да је ситуација боља него пре, а да је Србија земља и да је њен народ друштво, које тек треба да ради на сопственој еманципацији, и уколико сви и свако буде био марљив на том путу, можда то сутра буде и истински боље за све нас.

Списак слика:

1. Светозар Милетић, преузето мај 21, 2019 са https://www.google.com/search?biw=1350&bih=640&tbm=isch&sa=1&ei=p0ICXbvNHMJLwQKU_6_IBg&q=svetozar+miletic&oq=svetozar+mileti&gs_l=img.3.0.015j0i5i3014j0i24.68691.74974..76552...2.0..0.354.4468.0j1j12j4.....0....1..gws-wiz-img.....0i67j0i30j0i10i24.LdkTgxhGTOI#imgrc=Gtx_ITpE-xiloM:

2. Никола Пашић, преузето мај 28, 2019 са https://www.google.com/search?q=nikola+pasic&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKewj86Yjru-biAhVbxMQBHROSAjEQ_AUIECgB&biw=1350&bih=640#imgrc=YBf_3gFqEMiPaM:

3. Јосип Броз Тито, преузето јун 3, 2019 са https://www.google.com/search?biw=1350&bih=640&tbm=isch&sa=1&ei=p0ICXbvNHMJLwQKU_6_IBg&q=%D1%98%D0%BE%D1%81%D0%B8%D0%BF+%D0%B1%D1%80%D0%BE%D0%B7+%D1%82%D0%B8%D1%82%D0%BE&oq=%D1%98%D0%BE%D1%81%D0%B8%D0%BF+%D0%B1%D1%80%D0%BE%D0%B7+%D1%82%D0%B8%D1%82%D0%BE&gs_l=img.3..0l2j0i5i3013j0i24l3.217255.221079..221719...0.0..0.552.4961.0j2j4j5j3j1.....0....1..gws-wiz-img.H_p8uwK3crM#imgrc=jEuoW-8GzrIEpM:

Списак табела:

1. Најзначајније политичке партије Југословенске Краљевине и лидери – Извор: Павловић Момчило (2014). Савремена историја Србије – радни материјал за студенте. Факултет безбедности Универзитета у Београду. 124 стр.

2. Избори за Народну скупштину Републике Србије (децембар 2000. године) – Извор: Тодорић Слободан, Младеновић Мирослав, Гостовић Драган (2001). Политички систем. Сектор за школство, обуку, научну и издавачку делатност, Управа за научну и издавачку делатност, Војна академија Војске Југославије, (Београд : ВИЗ – Секција за штампање и умножавање) у Београду. 165 стр.

Литература:

1. Иваниш, Ж., Младеновић, М., и Драгишић, З. (2006). Политички систем. Београд: Факултет цивилне одбране.
2. Младеновић, М., Иваниш, Ж., и Роквић, В. (2011). Развој институција и изградња политичког система Србије. Универзитет у Београду: Факултет безбедности.
3. Тодорић, С., Младеновић, М., и Гостовић, Д. (2001). Политички систем. Београд : Сектор за школство, обуку, научну и издавачку делатност, Управа за научну и издавачку делатност, Војна академија Војске Југославије, (Београд : ВИЗ – Секција за штампање и умножавање).
4. Павловић, М. (2014). Савремена историја Србије – радни материјал за студенте. Београд: Факултет безбедности.
5. Стојиљковић, З. (2014). Политичка социологија савременог друштва. Београд: Завод за уџбенике.
6. Стајић, Љ. (2013). Основи система безбедности – Пето измењено и допуњено издање. Нови Сад: Правни факултет – Центар за издавачку делатност.
7. Орловић, С. (2010). Политиколошки огледи. Београд: Службени гласник.
8. <http://probni.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2010/03/04-Politicke-stranke.pdf>
преузето мај 14, 2019
9. Гоати, В. (2007). Политичке партије и партијски системи. Подгорица: Центар за мониторинг – СЕМИ и Факултет политичких наука. (<http://cemi.org.me/wp-content/uploads/2017/01/Politicke-partije-i-partijski-sistemi.pdf>) преузето мај 14, 2019
10. Закон о политичким странкама. Службени гласник Републике Србије, бр. 36 од 15. маја 2009, 61 од 10. јула 2015 – УС (<http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2009/36/17/reg>)
11. <https://www.kcns.org.rs/agora/politicke-stranke-kod-srba-do-1918-godine/>
преузето мај 20, 2019

12.

<http://duesseldorf.mfa.gov.rs/lat/serbiatext.php?subaction=showfull&id=1348053399&ucat=119&template=MeniENG&> преузето мај 17, 2019

13. Живановић, Ж. (1923). Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века – Књига прва – од Свето-Андрејске скупштине до прогласа независности Србије 1858-1878. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона. Преузето мај 18, 2019 са <http://www.uzzpro.gov.rs/doc/biblioteka/digitalna-biblioteka/1923-politicka-istorija-srbije-knjiga1.pdf>

14. <http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina-/istorijat/istorijat-1804---1918.937.html> преузето мај 18, 2019

15. Поповић-Обрадовић, О. (2008). Каква или колика држава – Огледи о политичкој и друштвеној историји Србије XIX-XXI века. Београд: Хелсиншки одбор за људска права у Србији. Преузето мај 25, 2019 са <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/Ogledi12.pdf>

16. Стефановић, М. (1984). Збор Димитрија Љотића 1934-1945. Београд: Народна књига. Преузето мај 25, 2019 са <http://www.znaci.net/00003/691.pdf>

17. <http://www.parlament.gov.rs/народна-скупштина/састав/политичке-странке/политичке-странке.16.html> преузето јун 5, 2019

18. Центрих, Ј. (2016). Пут до слома: смрт Савеза комуниста Југославије. Београд: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe. Преузето мај 23, 2019 са <https://www.rosalux.rs/sites/default/files/publications/1%20Lav%20Centrih%20BHS%20web.pdf>

19. <https://www.sps.org.rs/istorija/> преузето јун 11, 2019

20. <http://www.ds.org.rs/o-stranci> преузето јун 12, 2019

21. <http://pups.org.rs/o-нама-2/> преузето јун 12, 2019